

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, II, 815-817, 1112-1113; *el-Muvaḫḫa*, "Ḥac", 152; Buhârî, "Ezân", 58, "Vuḫû", 69, "Şalât", 15, "Şehâdât", 8; Serahsî, *el-Mebsûṭ*, XII, 194; a.m.f., *el-Uşûl*, I, 78-94; Gazzâlî, *el-Müstaşfa*, II, 24-31; Kelvezânî, *Temhîd fî usûli'l-fıkḥ* (nşr. Müfîd Muhammed Ebû Amşe), Cidde 1406/1985, I, 360-382; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 335; III, 187-188, 209; Mergî-nânî, *Hidâye*, Bulak 1315-18, II, 147-148, 382; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn*, s. 469-471; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâṭihu'l-gayb*, I, 208; İbn Kudâme, *Ravzatu'n-nâzir*, s. 31; Zencânî, *Taḥrîcü'l-furûṣ 'ale'l-uşûl* (nşr. M. Edib Sâlih), Beyrut 1402/1982, s. 168-171; Karâfî, *Şerḥu Tenkihî'l-fuşûl fi'l-uşûl*, Kahire 1973, s. 76-77, 168-177; a.m.f., *Furûḳ*, Kahire 1347 → Beyrut, ts. (Âlemü'l-Kütüb), I, 150-151; II, 83; III, 265-266; Sadrüşşerîa, *et-Tavzîh*, I, 215-223; Alâî, *Taḥḳîku'l-murâd fî enne'n-nehve yaḳtezi'l-fesâd*, Dimaşk 1982; İsnêvî, *et-Temhîd*, s. 59-60; Bâbertî, *İnâye*, Bulak 1315-18, IV, 140-144; Bezzâzî, *el-Fetâvâ*, Bulak 1310, IV, 144; İzmîrî, *Hâşiye*, İstanbul 1309, I, 327-328; *Mecelle*, md. 371; M. Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'akd*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 208-210, 369-378; Senhürî, *Meşâdirü'l-ḥak*, IV, 126-127, 138-140, 146-177, 271-275; M. Muhyiddin Abdülhamîd, *el-Aḫvâlü's-şahşiyye*, Kahire 1958, s. 21-25; Zerkâ, *el-Fıkḥu'l-İslâmî*, II, 672-733; Karaman, *İslâm Hukuku*, II, 267-275; H. Yunus Apaydın, *İslâm Hukukunda Hukukî İşlemlerin Hükümsüzlüğü* (doktora tezi, 1989), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Y. Linant de Bellefonds, "Fâsîd wa Bâṭıl", *EI*² (İng.), II, 829-833; a.m.f., "Fâsîd wa Bâṭıl", *UDMİ*, XV, 75-77.

H. YUNUS APAYDIN

FESAD

(الفساد)

Tabii dengenin, sosyal düzenin ve ahlâkî yapının bozulmasını ifade eden bir terim.

Fesâd Arapça'da masdar olarak "bozulmak, çürümek; sağ duyudan sapmak" vb. anlamlara gelir. İsim olarak da "zulüm; çalkantı, düzensizlik; kuraklık, kıtlık" mânalarında kullanılmıştır. Bazı diller fesadî "itidal çizgisinden uzaklaşmış bozulmuş" şeklinde tanımlanmışlardır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fesâd" md.; *Kâmus Tercümesi*, "fsd" md.). Başkasının malına haksız yere el koymaya da fesad denilmiştir (*Tâcû'l-'arûs*, II, 452).

Kur'an-ı Kerîm'de on bir âyette fesad kelimesi, otuz dokuz âyette de bunun türevleri geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fsd" md.). Bu âyetlerde düzen, sistemli bir bütün olarak kavranan âlemin ve toplumun, dolayısıyla feridin var oluşuna temel olan fitrî ve tabii denge ile aynı çerçevede ele alınmakta,

fesad da bu düzen ve dengenin bozulmasını yahut bu dengeden çıkmayı ifade etmektedir. Buna göre kozmolojik düzen tevhid ilkesine dayanmaktadır. Nitekim bu husus bir âyette, "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar bulunsaydı yer ve gök kesinlikle fesada uğrardı" (el-Enbiyâ 21/22) şeklinde ifade edilmektedir.

Fesad ve ifsad kavramları içtimaî, siyasi, hukukî ve dolayısıyla dinî düzenle ilgili bir konumda kullanıldığında yine belli bir düzen veya dengenin bozulmasını ifade eder. Hz. Süleyman'ın güçlü hükümdarlığı karşısında Sebe melikesinin endişeye kapılarak ülkesinin Süleyman tarafından istilâ edilmesi durumunda içtimaî ve siyasi düzenin altüst olacağını düşünmesi (en-Neml 27/34), aynı şekilde Firavun yönetiminin Hz. Mûsâ ve kavmini yerleşik dinî anlayış ve ona dayalı düzene karşı bir tehdit sayması ve onları potansiyel bozguncu olarak nitelenmesi (el-A'râf 7/127), bizzat Firavun'un aynı endişeden dolayı Hz. Mûsâ'yı öldürmeyi tasarlaması (Gâfir 40/26) fesad ve ifsad terimleriyle ifade edilmektedir. İhtiyaçlarını karşılayıp Mısır'dan dönmek üzere yola çıkan Hz. Yûsuf'un kardeşleri hırsızlıkla itham edilince kendilerini şu şekilde savunmuşlardır: "...Allah'a yemin olsun ki bizim bu ülkede fesad çıkarmak için gelmediğimizi sizler de biliyorsunuz; biz hırsız değiliz" (Yûsuf 12/73). Burada fesad çıkarmak "yerleşik hukukî ve ahlâkî kaideleri ihlâl etmek" anlamında kullanılmıştır. Şu halde fesad ve ifsad, özellikle Sebe melikesi ve Firavun örneğinde görüldüğü gibi yalnızca ilâhî iradeye uygun olan düzen, denge ve kuralların bozulmasını değil genel olarak yerleşik düzeni bozucu bir tehdit unsurunu veya teşebbüsü ifade eden bir terimdir. Kur'an-ı Kerîm, Allah'ın yer yüzünde hâkim kılmak istediği yaşama biçimine karşı çıkan girişimleri bozgunculuk saymakta, düzeltme ve iyileştirmeden (islâh) yana olduklarını iddia etmelerine rağmen bu girişim sahiplerini gerçek bozguncular olarak nitelendirmektedir (el-Bakara 2/11). Bazı âyetlerde fesad kelimesiyle birlikte onun sebebi yahut sonucu olarak belirli ahlâkî kötülükler de zikredilmekte, dolayısıyla onlar da fesad teriminin kapsamı içinde değerlendirilmektedir. Tartıyı eksik kullanmak (Hüd 11/85), ekini ve nesli helâk etmek (el-Bakara 2/205), akrabalık bağlarını koparmak (Muhammed 47/22) ve fitneye yol açmakla fesad ve if-

sad arasında bağlantı kuran âyetler bu kabildendir. Kur'an'da ayrıca fesadla azgınlık (bağy), isyan ve aşırılık (israf) kelimeleri arasında anlam ilişkileri kurulmaktadır (bk. Yûnus 10/91; Hüd 11/85; es-Şuarâ 26/151-152; el-Kasas 28/76-77; krş. İzutsu, s. 138, 165, 218). Muhammed el-Behî, "orta yoldan, itidalden sapma" olarak tanımladığı israfın fesadla bağlantısını ısrarla vurgulamakta, fesadın "bozulma" anlamını "sapma" anlamıyla pekiştirmektedir (*Mefâṭimü'l-Kur'an*, s. 249-251).

Kur'an'da fesadın karşıtı salâh, ifsadin karşıtı islâh ve müfsidin karşıtı muslihtir (bk. el-Bakara 2/11; el-A'râf 7/56-57, 142; en-Neml 27/48-49). Fesad fâsıklıların ve münafıkların, salâh da müminlerin vasfıdır. Müminler bu nitelikleriyle, Allah'ın emir ve yasaklarını gözeterek yeryüzünde kurulması gereken denge ve düzeni sağlayıcı tutum ve davranışlar sergiler, hem dünya hem âhiret mutluluğuna ulaşırlar (Dumlu, s. 10-13). Ancak iyi, faydalı ve yapıcı davranışlar "sâlihât" kelimesiyle ifade edildiği halde kötü, zararlı ve yıkıcı davranışlar "fâsîdât" yerine "seyyiât" kelimesiyle ifade edilmiştir (İzutsu, s. 209).

Genellikle müfessirler fesadî sözlük anlamından hareketle "bir şeyin istikametinden saparak yararlı halinden çıkması" şeklinde tanımlarlar (meselâ bk. Zemahşerî, I, 179; Fahrreddin er-Râzî, II, 66; Kâsımî, II, 47). İbn Cerîr et-Taberî'nin naklettiği yorumlara göre fesad başta küfür olmak üzere bütün isyan davranışlarından ibarettir. Allah'a isyan eden veya O'na isyanı emreden kimse yeryüzünde bozgunculuk yapmış olur. Halbuki göklerde ve yerde ıslah itaatle gerçekleşmektedir (*Câmi'u'l-beyân*, I, 288). Fahrreddin er-Râzî fesad çıkarmanın üç anlamını tesbit etmiştir. a) Allah'a karşı açıkça isyan. Burada fesad çıkarma (ifsad) itaatin zıddı bir anlam taşır. Allah'ın insanlar için koyduğu kurallara uyma çabası yeryüzünde salâhı yani düzenli ve dengeli işleyişin temin ederken herkesin kendi başına buyruk davranması toplumda anarşi ve kargaşa doğurur. b) Münafıkların kâfirlerle gizlice iş birliği yaparak müslümanlar aleyhine tavır almaları eylemi. c) Dinden yana görünerek dine karşı zihin bulandıracı şüpheler yayma eylemi. Kısacası Râzî'ye göre ifsad Allah'a isyana kalkışmaktır. Bu eylem açıkça veya gizlice gerçekleştirilebilir. Bazı insanlar bilgisizlikleri yüzünden muslih olduklarını zannedip yeryü-

zünü küfür ve fesadla doldururken bazıları da (münafıklar) hak din yanlısı görünerek müslümanlar aleyhine kâfirleri kışkırtır, insanlar arasında kuşku ve fitne yayarlar. Salâh ise itaatten doğar. Allah'ın koyduğu kanunlara uyan insan, kendisi için gerekli her şeyi sağlarken gereksiz şeylerden de kendini korumuş olur. Bu sayede yeryüzünde zulüm ortadan kalkar ve adalet yerleşir. Adalet ise göklerin ve yerin düzenini sağlayan ilkedir (*Mefâtihu'l-ğayb*, II, 66-67, 148).

Kurtubî'ye göre yeryüzünde fesad çıkarma, küfür içinde olup kâfiri dost edinme ve insanları Kur'an'a veya Peygamber'e imandan ayırma eylemidir. Kurtubî, Dahhâk'ten naklen fesadın su kaynaklarını kurutma, meyve veren ağaçları kesme gibi dar anlamlarını da belirtmektedir (*el-Câmi'*, I, 202; VII, 226). Çağdaş müfessirlerden Kâsımî'ye göre ise yeryüzünde fesad çıkarmanın anlamı savaşı ve fitneleri kışkırtarak kan dökülmesine yol açmak, geçim kaynaklarını telif ederek ekonomik buhrana sebep olmak, nesillerin maddî ve mânevî âkıbetlerini mahvetmektir (*Meḥâsinü't-te'vîl*, II, 47). Muhammed Reşid Rızâ da fesadla körü körüne taklitçilik arasında sıkı bir bağ kurmaktadır. Ona göre yeryüzünde fesad çıkaranların dinden yüz çevirmeleri, esas itibarıyla resulü bırakıp körü körüne birtakım liderlerin peşinden gitmeleri, onların emirlerine uymaları, kısacası mutlak bir taklide saplanmalarındanır. Bozgunculuk şuursuzca taklidin bir sonucu olabileceği gibi şuurlu bir din düşmanlığının eseri de olabilir (*Tefstrü'l-menâr*, I, 156-157, 244). Elmallı Muhammed Hamdi fesadı, "herhangi bir şeyi veya malî değeri faydalanılabilecek halden çıkarmak ve özellikle rabbine isyanla kendi nefsinin mahvetmek" şeklinde tanımlamaktadır. Yeryüzünde fesad çıkarmaya çalışanlar cana, mala ve ırza saldırarak, yahut tarım ürünlerini ve insan neslini bozmaya teşebbüs ederek ilâhî düzeni ve halkın dirliğini ihlâl kalkanlar, zulüm, israf ve alçakça tutumları ile güzel ahlâkı bozanlar ve berrak fikirleri bulandıranlardır (*Hak Dini*, III, 1663; V, 3757; VIII, 5806).

Birçok hadiste de (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "fsd" md.) fesad "bozulma", ifsad "bozma" anlamında kullanılmakta ve bunlar genellikle ahlâkî bozukluğu ifade etmektedir. Meselâ, "Bir koyun sürüsü içine salıverilen iki aç kurdun sürüye vereceği zarar, kişinin mal ve mevki hirsının dinine vereceği zarardan da-

ha şiddetli (efsed) olamaz" (Dârimî, "Rekâ'îk", 21; Tirmizî, "Zühd", 43) meâlindeki hadisle, davranışların niyete bağlı olduğunu ifade eden, "Ameller kap içindeki sınırlar gibidir, dibi güzelse üstü de güzel olur, dibi bozursa üstü de bozuk olur" meâlindeki hadiste (İbn Mâce, "Zühd", 20) ahlâkî muhteva hemen göze çarpar. "Dikkat edin! Bedende öyle bir et parçası vardır ki o sağlıklı olduğu takdirde bütün beden sağlıklı olur; bozulduğu takdirde bütün beden bozulur; iyi biliniz ki o et parçası kalptir" (Buhârî, "İmân", 39) meâlindeki hadis ise insan organizmasına ait bir olguyu dile getirmekle beraber kalbin mânevî ve ahlâkî anlamına da işaret etmekte, kalbi ameller planındaki samimiyet yahut kötülüğün topekün ahlâkî davranışlarda kendini gösterceğini ima etmektedir. Böylece fesad kavramı, âlemlerin yegâne rabbinin bedenî, ruhî, ahlâkî, itikadî, içtimaî, hukukî ve nihayet kevnî (kozmozolojik) var oluş mertebelerinde belli bir denge ve ölçüye göre yaratıp öylece sürmesini dilediği fitrî ve evrensel düzenin herhangi bir şekilde bozulmasını, kargaşaya sürüklenmesini ifade etmektedir.

Kâinattaki düzenin sürmesi ve vakti gelince kozmostan kaosa geçmesi tek yönetici olarak Allah'ın ilmi, kudreti ve iradesine bağlıdır ve bu düzen Allah'ın tek oluşunun apaçık delilidir. Göklerde ve yerdeki imkân ve nimetlerin insanın emrine verilmiş olması da insan-tabiât ilişkilerinin belli bir denge ve ölçüye dayandığı gerçeğiyle alâkalıdır. Teknolojiyi bu gerçeği yakalamanın bir sonucu saymak mümkündür. Öte yandan evrendeki dengeyi gözetmeyen, tabiatı tahrip ederek üretme-tüketme yarışına giren günümüz insanının yol açtığı çevre felâketinin de bir tür fesad olduğu düşünülebilir. Modern ekoloji teorisyenleri, ölçüsüzlüğün yeryüzünde yol açtığı bu fesadın tahlilini derinleştirmek ve bozulan insan-tabiât dengesini yeniden sağlıklı çözümleri aramakla meşguldür. Bunun yanı sıra ilâhî ölçüleri ve buyrukları doğrudan veya kapalı bir şekilde inkâr eden dünya görüşleri yüzünden fitrî dengeleri alt üst olmuş ve buhrana sürüklenmiş insanlığa yine inkârcı ve bozguncu başka görüşlerin, "Biz islah edicileriz" iddiasında bulunanlarca (bk. el-Bakara 2/11) kurtuluş reçetesi olarak sunulması, yeryüzündeki buhran ve fesadı derinleştirmekten başka bir sonuç doğurmamaktadır. Allah'ın dinine düşman olan, çeşitli bölgelerde haksız sa-

vaşlara, zalimce katliamlara ve barbarca tahribata yol açarak nesilleri ve asırların birikimlerini yok eden, ekonomik hayatı felce uğratan, bozguncu fikir ve duygularla kitlelerin mânevî dünyalarını, genel ahlâk ve hukuk ölçülerini tahrip eden ideolojilerin müfsid karakteri, Kur'an'ın fesad ve ifsada dair canlı tasvirleriyle belirgin şekilde vurgulanmaktadır. Buna karşılık Kur'an, ölçülerini kendisinin koyduğu sâlih amellerle yeryüzünü fert, aile ve toplum planında islah çabalayan sâlih kulların sulh ve salâh istikametindeki misyonunu belirtirken fesad-salâh zıtlığını da açıkça ortaya koymaktadır.

Ahlâkî muhtevanın yoğunluğuna rağmen fesad teriminin klasik ahlâk ilmi kitaplarında temel bir kavram olarak yer almaması, bu literatürde "itidalden sapma" karşılığında **rezîlet** (çoğulu **rezâil**) teriminin kullanılışıyla açıklanabilir. Klasik tıp literatüründe ise fizyolojik dengenin bozulması fesad kelimesiyle karşılanmıştır. Fesâdü's-şem (koklama duyusunun bozulması), fesâdü's-şehve (toprak gibi şeyleri yeme alışkanlığına yol açacak derecede iştah dengesinin bozulması), fesâdü'l-hazm (sindirim bozukluğu) gibi tabirler bu kullanıma örnek gösterilebilir (Tehânevî, II, 1113). İslâm tıbbının en eski metinlerinden olan Ali b. Rabben et-Taberî'nin *Firdevsü'l-ḥikme* adlı eserinde (s. 124) hastalıkların sebebi, ilke olarak dört beden sıvısının (bk. AHLÂT-ı ERBAA) tabiatındaki dengenin bozulması şeklinde gösterilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fesâd" md.; *Lisânü'l-ʿArab*, "fsd" md.; *et-Taʿrîfât*, "fesâd" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1112-1114; *Tâcü'l-ʿarâs*, II, 452; *Kâmus Tercümesi*, "fsd" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "fsd" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "fsd" md.; Dârimî, "Rekâ'îk", 21; Buhârî, "İmân", 39; İbn Mâce, "Zühd", 20; Tirmizî, "Zühd", 43; Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-ḥikme* (nşr. M. Zübeyr Sıddîkî), Berlin 1928, s. 124; Taberî, *Câmi'ü'l-beḫân* (Şâkir), I, 75, 288, 289-291, 416; Zemaşerî, *el-Keşşâf* (Kahire), I, 179-181; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, II, 66-67, 148; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 202; VII, 226; Süyûtî, *ed-Dürü'l-menşûr*, Beyrut 1403/1983, I, 76-77; Reşid Rızâ, *Tefstrü'l-menâr*, I, 156-157, 244; Elmallı, *Hak Dini*, III, 1663; V, 3757; VIII, 5806; T. İzutsu, *The Structure of the Ethical Terms in the Koran*, Tokyo 1959, s. 138-139, 164-165, 208-210, 215-218, 239; Muhammed el-Behî, *Mefâhimü'l-Kurʿân fi'l-ʿâkıde ve's-sülûk*, Kahire 1973, s. 249-251; Kâsımî, *Meḥâsinü't-te'vîl*, Beyrut 1398/1978, II, 47-48; Ömer Dumlu, *Kurʿân-ı Kerîm'de Salâh Meselesi*, Ankara 1992, s. 10-13.

